

ORTA DOĞU'NUN RUSYA VE ABD İLE ENERJİ ALANINDAKİ İLİŞKİSİ THE RELATIONSHIP BETWEEN MIDDLE EAST AND RUSSIA AND U.S.A. IN TERMS OF ENERGY

Bekir Sami OĞUZTÜRK*, **Ferhat ÖZBAY****

* Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, bekiroguzturk@sdu.edu.tr

** Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Doktora Öğrencisi, ferhatozbay@hotmail.com

ÖZ

Geçmişten günümüze kadar dünya üzerinde var olan bölgelere birçok isim, nitelendirme ve coğrafik sıfatlar addedilmiştir. Bu isim, sıfat ve nitelendirmeler, bazen dinî-ırksal sebeplerden bazen ise coğrafik konumdan ileri gelmektedir. Bu durum Orta Doğu olarak adlandırılan bölge için de geçerlidir. İslam dininin egemen olduğu yıllarda İslam coğrafyası olarak görülen bu bölge, bazen Arap topluluğu olarak da adlandırılmıştır. Gün geçtikçe de bu bölge hakkındaki tanımlama ve adlandırmalar artmıştır.

Bu sebeple Orta Doğu'nun neresi olduğu hakkında birçok farklı görüş ve tanım ortaya çıkmıştır. Bu çalışmanın amacı Orta Doğu Bölgesinin tam olarak neresi olduğu sorusuna yanıt aramaktır. Bu bölgede var olan ülkeler neden değişiklik göstermektedir, bunun dini politik, doğal kaynak veya jeopolitik anlamda ilişkisi var mı? Soruları araştırılmaya çalışılmıştır. Buna bağlı olarak ilk önce Orta Doğu neresidir? MENA ülkeleri ile bağlantısı nedir? Sorularına cevap aranmıştır. Bu sorulara, bölgede enerji kaynaklarının bol olması nedeniyle daha çok enerji üzerinden yaklaşmıştır. Son olarak da bölgenin önemini daha iyi tasvir edebilmek için iki süper güç olan Rusya ve ABD'nin Orta Doğu ile ilişkileri incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Orta Doğu, MENA, ABD-Rusya, Enerji.

Jel Kodları: F50, H77, N45

ABSTRACT

Numerous names, qualifications and geographical adjectives have been deemed to the regions that exist from the past to the present day. These names, adjectives and qualifications are sometimes derived from religious-racial causes, sometimes from the geographical location. This also prevails for the region named as Middle East. This region, which appears to be Islamic geography in the years when Islamic religion dominates, is sometimes referred to as the Arab community. The definition and denotation about this region has increased day by day.

For this reason, many different views and definitions have emerged about where the Middle East is located. The aim of this study is to seek answers to the question of exactly where the Middle East Area is. The study tries to answer the questions why the countries that exist in this region alter, and is there any religious, political, natural resource or geopolitical relationship among these countries? Correspondingly first of all, the answers of these questions are answered: where is Middle East? and What is the connection with MENA countries? These questions are answered with a special attention on energy as energy resources are abundant in the region. Finally, to better describe the importance of the region, two superpowers, Russia and the US, have been examined in relation to the Middle East.

Keywords: Middle East, MENA, USA-Russia, Energy.

Jel Codes: F50, H77, N45

GİRİŞ

Orta Doğu'ya verilen isimler geçmişten günümüze çeşitlilik göstermekle birlikte yer aldığı coğrafyada bir çok kaynakla farklı tasvir edilmektedir.

Bu bağlamda yapılan tanımlarda bölgedeki ülke sayısı da değişiklik göstermektedir. Orta Doğu kavramı isim olarak olmasa da coğrafya olarak insanlık tarihi kadar eski bir bölgedir. Geçmişte önemli ticaret yollarını içinde barındıran bu bölge, bir dönem Müslüman topluluğunun yaşadığı yer olarak nitelendirilmiştir. Uzunca bir dönem Osmanlı himayesinde kalan bu bölge Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Balkanlar da dahil olmak üzere parçalanmıştır. Bu bakımdan daha önceleri kendilerini merkez kabul edip kendinden öte sınırları, Orta Doğu, Uzak Doğu gibi nitelendirme yapan Avrupa ülkeleri (İngiltere, Fransa vb.) Balkanlarda bağımsızlığını ilan eden Bulgaristan ve Yunanistan'ı merkeze katarak bu tanımlamayı değiştirmiştir. Birçok isim ve nitelendirme alan bu bölgenin, geçmişten günümüze dek bakıldığında jeopolitik önem, ekonomik çıkar vb.leri gibi nedenlerden dolayı değişime uğradığı görülmektedir. Bu anlamda, çıkar ve politik söylemlere göre, ülke sayısı değişiklik göstermektedir. Ayrıca coğrafyada böyle bir bölgenin olmadığını belirtmekte yarar vardır. Bu çalışma enerji temelli olduğundan dolayı enerji açısından bölgeye bakılacak ve bölge bu bağlamda ele alınacaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde Orta Doğu neresidir? Sorusuna cevap aranmış ve bazı çalışmalarda geçen MENA¹ ve Geniş Orta Doğu kavramlarının ortak paydasına değinilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde ise dünyada ve Orta Doğu'da enerji kavramları kıyaslanmıştır. Son olarak ise ABD ve

Rusya'nın bölgeyle ne tür bir ilişki içinde olduğu incelenmiştir.

Bu çalışmanın amacı Orta Doğu tanımlarının farklılaşmasındaki sebepleri ortaya çıkarmak ve enerjinin bu tanımın neresinde olduğunu görmeye çalışmaktır. Ayrıca dünyada enerji üretiminin büyük çoğunluğuna sahip bu bölgenin ekonomik ve politik açıdan ne derece öneme sahip olduğunu, ortaya koymak için ABD ve Rusya'nın bölgeyle olan ilişkileri incelenmiştir.

Bu çalışma betimseldir. Elde edilen sonuçlar, konuyla ilgili literatürün ve istatistiksel verilerin taranmasıyla ortaya çıkmıştır.

ORTA DOĞU

Orta Doğu² neresidir? Nasıl tanımlanır? Sorularına fazlasıyla birbirinden farklı teşhis ve tanımlamalarla cevap verilmiştir. Bu tanımlar ve teşhislerin bazıları şöyledir;

“Orta Doğu” terimi; insanların ilk yerleşim yeri ve en eski uygarlık bölgesi anlamına gelmektedir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında, yaygın bir şekilde, içine Türkiye ve Balkanları da dâhil eden “Yakın Doğu” terimi kullanılmıştır. Yine aynı dönemlerde, Orta Doğu denilince; Arabistan, Körfez ülkeleri, İran, Irak ve Afganistan akla gelmekteydi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı'nın parçalanması sonucu “Orta Doğu” terimi her iki bölgeyi kapsar hale gelmiştir (Mansfield vd, 2012: 15).

Bir başka tanım ise, İngiltere ve Fransa'nın Avrupa'yı merkez kabul ederek ülkeleri sınıflara ayırmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu ayırmda Avrupa merkez konumdayken,

¹ MENA; Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin baş harflerinden oluşmaktadır.

² “Orta Doğu” kavramı literatürlerdeki bazı kaynaklarda bitişik şekilde yazılırken; Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde ayrı yazıldığı

görülmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere “Orta Doğu” terim olarak TDK'da ayrı yazımı kabul görmektedir. Bu makalede TDK'da temel alınan yazım şekli kullanılacaktır.

geride kalan ülkeler, Uzak Doğu, Orta Doğu ve Yakın Doğu diye üçe ayrılmıştır. Osmanlı'nın parçalanmasından sonraki süreçte, Balkanları (Yunanistan ve Bulgaristan) Avrupa'ya; merkez konuma ait olarak kabul edilmiş ve geriye kalan Yakın Doğu ve Orta Doğu ülkelerini "Orta Doğu" olarak adlandırılmaya başlanmıştır (Durmuş, 1995; 15-16). TDK Orta Doğu'yu, Güneybatı Asya'da, tarihsel ve kültürel yakınlığı olan ülkelerin oluşturduğu; coğrafi alan, orta şark olarak tanımlamıştır (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&güid=TDK.GTS.5863f6282c1b86.78631163_ (28.12.2016)).

İyigün (2003: 189), Yeni Orta Doğu diye nitelendirdiği Orta Doğu'nun sınırlarını; batıda Libya-Tunus sınırı, Kazakistan kuzey sınırı, Sincan, Pakistan ile Hindistan'ın sınırı, Sudan'ın güney sınırı, Arabistan yarım adası ve Libya güney sınırının kapsadığı alan olarak tarif etmiştir.

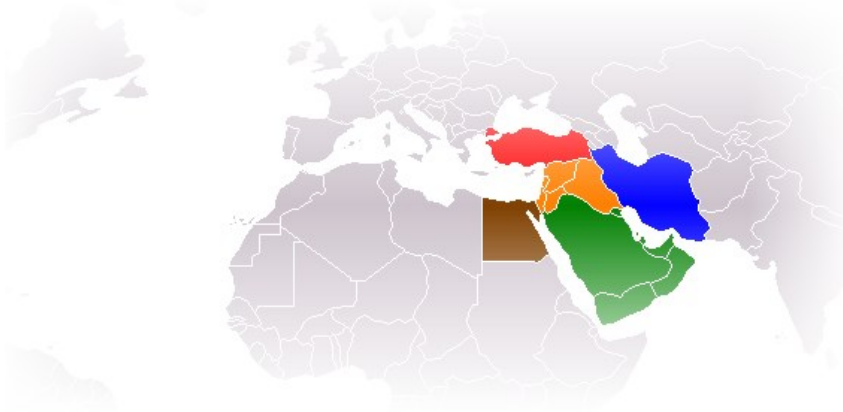
Orta Doğu daha çok, Libya'nın doğusundan Pakistan'a kadar ve Asya'nın güneybatısından Afrika'nın kuzeydoğusunu içeren bir coğrafya olarak değerlendirilmiştir (Durmuş, 1995; 16).

Sınırların farklı tarifleri, ülke olarak da farklı rakamları beraberinde getirmiştir. Bazı kaynaklarda yirminin üzerinde ülke olduğu söylenirken bazılarında on üç bazılarında ise on yedi ülke olduğu belirtilmiştir. Bu rakamlar Orta Doğu literatürü ele alındığında çok daha fazla değişkenlik göstermektedir.

Orta Doğu Mu? Mena Mı?

ABD Enerji Bilgi Yönetimi (EIA³) 2016 raporunda Orta Doğu ülkelerini Bahreyn, İran, Irak, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Umman, Filistin Toprakları, Katar, Suudi Arabistan, Suriye, Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen olarak vermiştir.

Bir başka çalışmada ise; Orta Doğu'da yer alan ülkeler, "O 20" olarak adlandırılmakta ve 20 ülkeden oluştuğu söylenmektedir. Bunlar; İran, Yemen, Türkiye, Mısır, Cezayir, Suudi Arabistan, Irak, Ürdün, Suriye, Libya, İsrail, Tunus, Birleşik Arap Emirlikleri, Fas, Lübnan, Umman, Filistin, Katar ve Bahreyn'dir (Ramazan Taş, 2012: 9).

Şekil 1: Orta Doğu

<http://www.mep-online.org/-Turkish->

³ EIA: U.S. Energy Information Administration

Ortadoğu Paktı (MEP); 2008 yılında kurulan bu kuruluş, Orta Doğu haritasını yukarıda verilen şekildeki gibi beş ayrı sınıfa ayırmaktadır. Orta Doğu denildiğinde bahsedilen alan haritada görülen devletlerden oluşmaktadır. Bu alan MEP'e göre coğrafi, politik, kültürel, demografik açıdan beş bölgeye ayrılmıştır:

- Türkiye (Türkiye Cumhuriyeti);
- Mısır (Mısır Arap Cumhuriyeti);
- İran (İran İslam Cumhuriyeti);
- Verimli Yarımada (Irak Cumhuriyeti, İsrail Devleti, Jordan Haşemi Krallığı, Lübnan Cumhuriyeti, Filistin Yönetimi, Suriye Arap Cumhuriyeti);
- Arabistan (Suudi Arabistan Krallığı, Bahreyn Krallığı, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt Devleti, Katar Devleti, Uman Saltanatı, Yemen Cumhuriyeti).

MEP'de Orta Doğu ülkeleri sayısı on altı olarak yer almıştır. Wikipedia'da ise bu sayı 17+1 olarak verilmiştir. Bu +1 ise Birleşmiş Milletler'in tanımadığı Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'dir. Diğer on yedi ülke; Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Filistin, Irak, İran, İsrail, Katar, Güney Kıbrıs Rum Kesimi, Kuveyt, Lübnan, Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Türkiye, Umman, Ürdün, Yemen'dir.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Orta_Do%C4%9Fu_%C3%BClkeleri_listesi

Bir başka çalışmada Orta Doğu neresidir? sorusuna, birçok tanım ve kaynak gösterilerek anlatılmaya çalışılmış ve yanıt aranmıştır. Fakat, yazar sonunda Orta Doğu neresidir? sorusuna verilen tanım ve coğrafi gösterimlerinin birbirini tutmadığını fark etmiştir. Bu tanımlamalardan geçmişten günümüze Orta Doğu'nun neresi olduğunu, yapılan tanımların belirsizliğini koruduğunu ve kapsam karmaşasının halen devam ettiği sonucuna ulaşmıştır. Bu belirsizlikten dolayı Orta Doğu neresidir? sorusuna dar anlamda; Türkiye, İran, Mezopotamya, Arap Yarımadası, Körfez ülkeleri ile Mısır'ı da

kapsayan bir alan olarak görülmesinin doğru olabileceğini söylemiştir. Eğer daha geniş bir kapsamda kullanılması gerekirse bunun Kuzey Afrika ve Orta Doğu kavramının tercih edilmesi gerektiğini vurgulamıştır (İdrisoğlu, 2010:7-10). Bazı çalışmalarda geniş Orta Doğu demek yerine; Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri⁴ daha uygun görülmüştür. Bugün Kuzey Afrika'da; Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır ve Sudan devletleri yer almaktadır (https://tr.wikipedia.org/wiki/Kuzey_Afrika). Ayrıca Kuzey Afrika Müslüman bir bölge olarak bilinmekle birlikte enerji açısından zengin bir alanı kapsamaktadır.

Enerji kaynakları bakımından; Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA), en yaygın ve en tartışmalı bölgelerden biridir (Fattouh and Laura, 2015: ii). MENA, Ayrıca yakın/modern tarihin büyük bir kısmında enerji zenginlikleri ile bilinmektedir (Laura, 2014: 1). Bu bağlamda MENA'dan bağımsız farklı ülkelerin politikalarına konu olmuştur.

MENA Ülkeleri: Cezayir, Bahreyn, Mısır, İran, Irak, İsrail, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Libya, Fas, Oman, Filistin, Katar, Suudi Arabistan, Sudan, Suriye, Tunus, Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen.

Yukarıda yer alan ülkeler yaygın olarak kullanılan MENA ülkeleridir. (<https://en.wikipedia.org/wiki/MENA>).

Dünya Bankası resmi sitesinde yer alan kaynakta MENA ülkelerinde Sudan yer almamakla birlikte Djibouti bu ülkeler arasında yer almıştır (<http://www.worldbank.org/en/region/mena>).

Yukarıda yer alan tanımlamaların hemen hemen hepsinin birbirinden farklı tanımlamalar olduğu görülmektedir. Bu tanımlamalar ve literatürde var olan birçok tanımlama da dahil olmak üzere; ülke sayısı bazen on üç bazen yirmi ve üzerine çıkabilmektedir. Bu bilgiler ekseninde, Orta Doğu söylemleri sadece coğrafi olarak görülmemekle birlikte, hatta bazı tanımlardan anlaşılacağı üzere; enerji, tarih ve politik anlamda tasvirleri değişebilmektedir. Bu çalışmada enerji ve

⁴ Afrika'nın kuzeyinde yer alan ülkelere verilen addır.

türevleri üzerinde durulacağından bu tasvir Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde yer alan ve enerji ile ilgisi olan bütün ülkeler bu bağlamda değerlendirilecektir. Bu sebeple Orta Doğu/Geniş Orta Doğu ve MENA aynı bölgeyi temsil eden eş anlamlı iki isim olarak görülecektir.

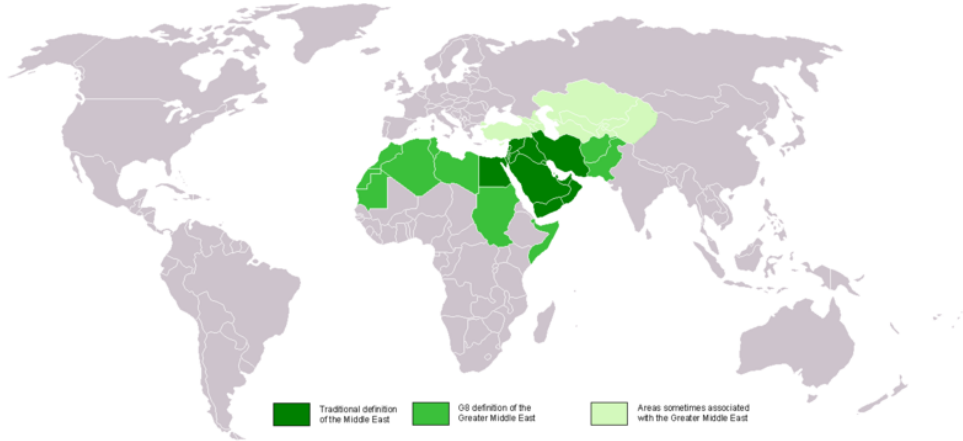
1.3. Geniş Orta Doğu/Mena'nın Önemi

Osmanlı döneminde temeli atılan Süveyş kanalının 1869 yılında açılması ve iki denizi birbirine bağlaması (Kızıldeniz-Akdeniz) Orta Doğu ticaret hacmini canlandırmakla kalmamış, bölgenin hali hazırda var olan önemini daha da artırmıştır. Ayrıca bölgede bulunan petrol-doğalgaz gibi rezervler

bölgeyi cazibe merkezi haline getirmiş ve bu rezervlerin önemi neticesinde dünya ülkelerinin politikaları bu bölgede yoğunlaşmıştır.

Günümüzde ilerleyen teknoloji ile enerjiye bağımlılığın artması; petrol-doğalgaz gibi rezervleri zengin olan ülkelerin önemini artırmıştır.

Enerjinin bu kadar önemli olduğu bir zamanda BP verilerine göre ispatlanmış petrol rezervlerinin %60'nın⁵ Orta Doğu'da olması (Fidan, 2012; 201) bu bölgeyi vazgeçilmez bir alan haline getirmiştir.

Şekil 2: Orta Doğu ve İlişkili Ülkeler⁶

(http://en.wikipedia.org/wiki/User:Izmir_lee -)

(<http://en.wikipedia.org/wiki/File:GreaterMiddleEast1.png>, GFDL,)

(<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=5591910>)

Yukarıda yer alan Şekil 2, Orta Doğu ülkelerinin dünya üzerinde dağılımını göstermektedir. Geleneksel tanımla Orta Doğu; koyu yeşil, G8 tanımıyla Orta Doğu; koyu yeşil ve yeşil, Orta Doğu ile yakından ilişkisi olan alan açık yeşil olarak gösterilmiştir. Burada Türkiye ve Rusya'nın bu bölge ile uzaktan ilişkili olduğu görülmektedir. Bu harita; bölgenin, sadece enerji kaynakları değil, jeopolitik konum ve

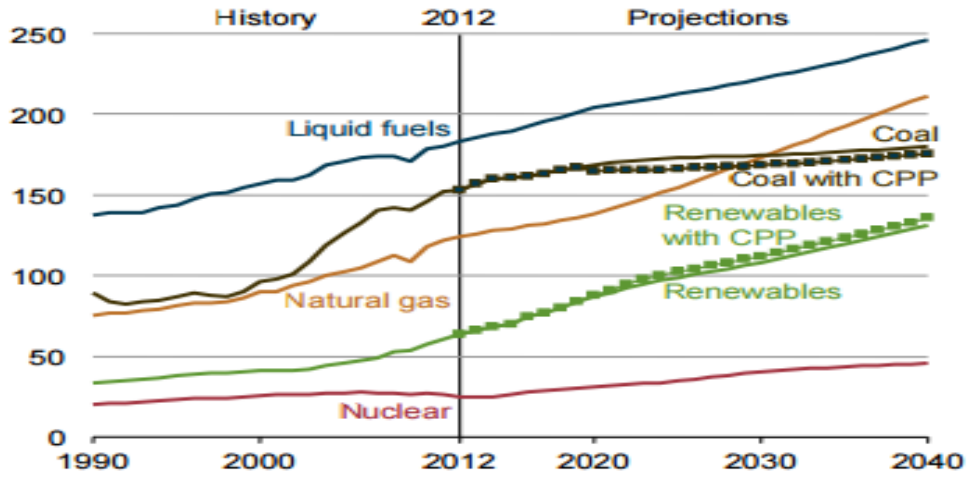
ulaşım yolları bakımından da öneme sahip olduğu göstermektedir.

2.1. Dünyada Enerji Ve Gelecek

Aşağıda yer alan Şekil 3'de, dünyada 1990 ile 2012 arasında enerji üretimi ve tüketimi gösterilirken, 2012-2040 yılları arasında ise üretim ve tüketim tahminleri yer almaktadır.

⁵ 2016 yılı BP verilerine göre MENA için bu rakam %51,7'dir.

⁶ Orta Doğu'nun, Texas Üniversitesi'nin kütüphanesinde yer alan ve World Atlas'ta yer alan haritası ekte yer verilmiştir.

7

Şekil 3: Dünyadaki Enerji Kaynakları ve Toplam Enerji Tüketimi 1990-2040 (Katrilyon)

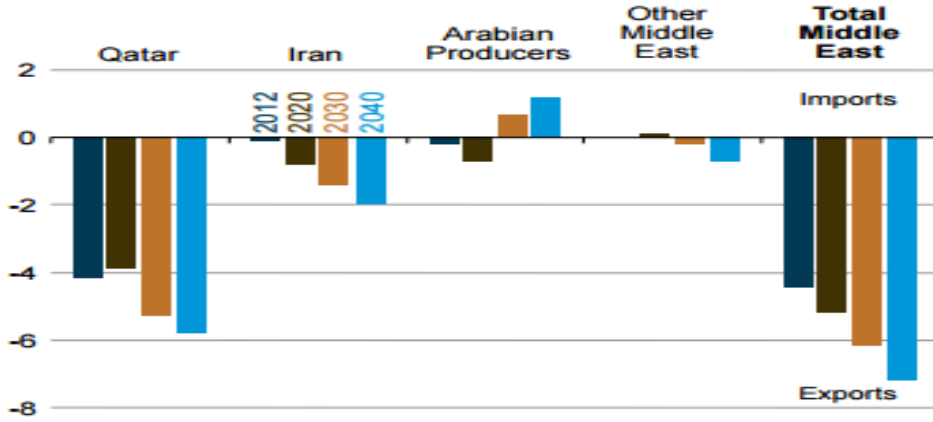
Yukarıda verilen Şekil 3'e göre, öngörülen periyod (2012-2040) boyunca dünyanın en hızlı büyüyen enerji kaynağı yenilenebilir enerjidir. Yenilenebilir enerji tüketimi 2012-2040 yılları arasında yılda ortalama %2,6; ikinci en hızlı büyüyen enerji kaynağı nükleer enerji üretimi ve tüketimi bu yıllar arasında %2,3 artış göstereceği ön görülmektedir. Fosil olmayan yakıtların tüketilmesinin fosil yakıtların tüketiminden daha hızlı bir şekilde artması beklense de, 2040 yılında fosil yakıtlar hala enerji kullanımının %78'ini oluşturacağı tahmin edilmektedir. Doğalgaz beklentilere göre en hızlı büyüyen fosil yakıt olarak görülmektedir. Bu beklentilere göre küresel doğalgaz tüketimi yılda %1,9 artmaktadır. Bol doğalgaz kaynakları ve sağlam üretim hacmi ve tedariki bakımından ele alındığında bu görüşü desteklemektedir. Kömür ve diğer enerji kaynaklarının artırımında bu alanda sağlam bir rekabetin

oluşmasına neden olacaktır. Sıvı yakıtlar (çoğunlukla petrol tabanlı) Dünya enerji tüketiminin en büyük kaynağı olmasına rağmen, dünya pazarındaki enerji tüketimindeki sıvı yakıt payı 2012'de %33 iken 2040 yılında %30'a düşeceği öngörülmektedir. Bu düşüşe, uzun vadede yükselen petrol fiyatlarının artması ile birçok enerji kullanıcılarını daha enerji verimli teknolojileri benimsemesi ve mümkün olduğunca sıvı yakıtlardan uzaklaşması katkıda bulunacaktır. Dünyanın en yavaş büyüyen enerji kaynağı olan kömür ise, yılda %0,6 oranında artmaktadır ve 2030 yılına kadar doğalgazın gerisinde kalmış olacaktır (EIA, 2016: 53-54).

3.1. Orta Doğu'da Enerji

Aşağıda yer alan Şekil 4'de, Orta Doğu ülkelerinin 2012-2040 yılları arasında doğalgaz ticaret eğilimlerini göstermektedir.

⁷ History: 2012 öncesi tarihi belirtmektedir ve 2012'nin solunda yer alır. Projection: geleceğin yansıması ya da beklentisidir ve 2012 sağında yer alır. Natural gas: doğal gaz, liquid fuel: akaryakıt Coal with CPP: kömür ile temiz enerji planı, Coal: kömür Renewables: Yenilenebilir (enerji).

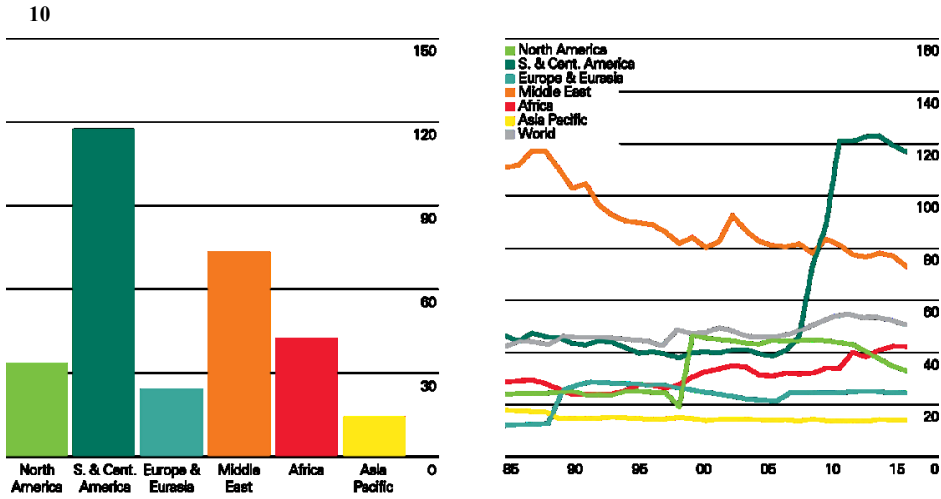
Şekil 4: Orta Doğu Net Doğalgaz Ticareti 2012-2040 (TCF)

(EIA, 2016: 54).

Yukarıda yer alan Şekil 4'te Orta Doğu'dan doğalgaz ihracatı, 2012'de 4,4 Tcf'den⁸ 2040'ta 7,2 Tcf'ye yükseldiğinden, ortalama %1,7 oranında büyümektedir. Artışta önemli bir etken, 2025'ten sonra Katar'dan gelen LNG⁹ arzının büyümesidir. Katar'ın doğalgaz ihracatı 2010-2040 yılları arasında ortalama %1,2 oranında büyümektedir. Katar'ın, LNG projesini başlatmadığını da söylemekte yarar vardır. İran tahmin edilen

yıllar boyunca doğalgaz ihracatının artması beklenen diğer Orta Doğu ülkesidir. İran doğalgaz ihracatı 2012 yılında 0,1 Tcf iken 2040 yılında 2,0 Tcf'ye yükselmesi beklenmektedir (EIA: 2016: 54).

Ayrıca MENA dünyada ispatlanmış doğalgaz rezervlerinin %46,9'una sahiptir. Dünyada üretilen doğalgaz miktarının %21,5'ine sahiptir (BP, 2016: 21-22).

Şekil 5: Petrol Rezervleri-Üretim Oranları

Kaynak: (BP, 2016: 7).

⁸ Trillion cubic feet (Tirilyon metreküp).⁹ LNG (Sıvılaştırılmış Doğal Gaz), kokusu, rengi ve zehri olmayan sıvı halde bir yakittir.¹⁰ North America: Kuzey Amerika, S. & Cent. America: Güney ve Merkez Amerika, Europe & Eurasia: Avrupa ve Avrasya, Middle East: Orta Doğu, Africa: Afrika, Asia Pacific: Asya Pasifik.

Yukarıda sol tarafta yer alan Şekil’de, 2015 yılı üretim miktarı yer alırken sağ tarafta 1985 yılından itibaren üretim-rezerv oranları yer almaktadır. 2015’de küresel bazda kanıtlanmış petrol rezervleri ikinci önemli düşüşünü gerçekleştirmiştir. Bu dönemde (2015 yılı) petrol rezervleri 2,4 milyar varil azalarak, 1.697,6 milyar varile gerilemiştir. Bunun anlamı yaklaşık %0,1 gibi bir düşüş demektir. Böyle bir düşüş yaşanmasına rağmen son on yılda rezervler %24 artışla 320 milyar varil olarak saptanmış ve bu rezerv miktarı dünyanın 50,7 yıllık ihtiyacını karşılamaya yetmektedir. Rezerv oranı en fazla düşen ülke ise Brezilya olarak görülmektedir. Brezilya’da kanıtlanmış rezerv miktarı 3,2 milyar varil civarındadır. Norveç’te ise 1,5 milyar varildir. Bölgesel olarak, Güney ve Orta Amerika rezervleri 117 yıl boyunca en yüksek rezerv /üretim oranına sahiptir (BP, 2016: 7).

Orta Doğu ülkelerinde ispatlanmış rezerv oranı %47,7’dir. Fakat BP raporunda yer alan Orta Doğu ülkelerine, Cezayir, Mısır, Libya, Sudan ve Tunus’ta eklenirse bu oran %51,7’ye çıkmaktadır. Petrol üretim miktarının %35,1’ini MENA ülkeleri karşılamaktadır. Dünya petrol rezervinin yarısından fazlasına sahip olan ve dünyadaki üretimin %35,1’ini gerçekleştiren MENA ise %11,3’ünü tüketmektedir (BP, 2016: 9-11).

3.1.1. Orta Doğu: Enerji ve İlişkiler

Bölgede bulunan petrol ve doğalgaz gibi rezervlerin bölgeyi cazibe merkezi haline getirdiğinden, dünyada öncü ülkelerin politikaları da bu bölgede yoğunlaşmıştır. Ayrıca, bu bölge Avrupa’ya gönderilecek olan doğalgaz ve petrol ürünleri için alternatif yolları da kendi bünyesinde barındırmaktadır. Bu bakımdan Orta Doğu, enerji üretimi yanı sıra jeopolitik bir önem de arz etmektedir. Bu bölgenin önemini daha iyi anlayabilmek adına aşağıdaki başlıklarda

sırasıyla ABD ile Rusya’nın bölgeyle olan ilişkileri incelenmiştir.

3.1.1.1. ABD’nin Orta Doğu Politikası

Dünyanın en büyük GSMH sahip olan ABD (WEF, 2016), en gelişmiş ekonomilerden biridir. ABD durmadan büyüyen sanayisinin enerji talebini karşılamak için yeni yollar ararken, gelecek için bu alanın güvenlik sorunu oluşturduğunun da bilincindedir.

İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinin ardından soğuk savaş dönemi başlamıştır. Bu savaş; Avrupa Birliği bölgesinde etkin güç olarak rol alan ABD ile Arap dünyası ve bazı Asya ülkeleri üzerinde etkin güç olan Sovyetler Birliği arasında çıkmıştır. Aynı dönemlerde ABD, Orta Doğu üzerinde etkin rol oynamak ve bu etkinliğini de Sovyetler Birliği’ne kaptırmamaya çalışmıştır. Bu yaşanan üstünlük kurma ve rekabet ortamı; çatışma ortamı doğurmuş ve her an iki ülke arasında savaş çıkacak kadar ilerlemiştir. Yine bu dönemde İran petrolünün millileştirilmesi, Süveyş krizi, Arap-İsrail savaşları, İran-İrak savaşı, 1973 petrol krizi, İran devrimi ve Camp David¹¹ Antlaşması gibi birçok önemli gelişme yaşanmıştır. Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte soğuk savaş döneminin sona ermesi, ABD için bu bölgede tek güç olma fırsatı doğurmuş ve bu yönde yeni politikalar geliştirme fırsatı sunmuştur (Altay ve Nugay, 2013: 17). ABD hem SSCB’nin¹² bölgede etkinliğini kırmak hem de körfez petrolünün Batı’ya düşük fiyatla aktarılmasını sağlamak amacıyla Orta Doğu politikasını ortaya koymuştur (Peker, 2012: 77).

ABD 2000’li yıllardan itibaren bölgede daha etkin olabilmek için, bölgeyi demokratikleştirmek ve geliştirmek adına bazı politikalar ve projeler üretmeye çalışmıştır. (Koçkuzu, 2012: 212-213). Bu projelerin belki de en çok tartışılanlarından biri Büyük Orta Doğu Projesidir (BOP). ABD, BOP¹³ kapsamında bölge ülkelerinin

¹¹ “1973 Yom- Kippur Savaşı sonrası, Arap ülkeleri ile İsrail arasında kalıcı barış sağlamak amacıyla, ABD’nin "mekik diplomasisi" yoluyla arabuluculuk yaparak, Mısır ile İsrail arasında 17 Eylül 1978’de imzalandığı anlaşmalara Camp David Anlaşmaları

denir” <http://www.sessiz tarih.net/2014/05/camp-david-anlasmalari-nedir.html>.

¹² Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

¹³ BOP, ABD tarafından resmi olarak kabul edilmekle birlikte bu projenin içeriğinde yer alan maddeler

ticaret hacmini artırıp dünya ekonomisine katkısını da artıracak ve bu projeye aynı zamanda bölgeye demokrasi getireceği söylenmektedir (Coşkun, 2012: 374-376).

Orta Doğu; söz konusu iki devlet arasında, birbirine karşı üstünlük sağlama hedefini gerçekleştirecek bölgelerden biri olarak görünüyordu. Aşağı da yer alan enerji bilgileri ve ihtiyacı bu durumun ilerleyen zamanlarda enerji hâkimiyeti kurmaya doğru değiştiğini göstermektedir.

3.1.1.2. ABD'nin Enerji'de Orta Doğu'ya Bağımlılığı

ABD'de 1950'den beri tüketilen enerjinin yaklaşık %40'ı petrol tarafından sağlanmaktadır ve bu oran son yıllarda yaklaşık %36'ya gerilemiştir (Ratner and Glover, 2017: 6). ABD ispatlanmış petrol rezervinin %2,9'una sahipken, ABD de dahil Kuzey Amerika ülkeleri (Kanada ve Meksika) ise toplam rezervin %12,9'una sahiptir. Petrol üretim miktarlarına gelince dünyada üretilen petrolün %12,3'ünü ABD karşılamaktadır. Tüketilen petrol miktarına bakıldığında ise ABD %19,9 ile dünyada en fazla petrol tüketen ülke durumundadır (BP, 2016: 9-11).

Yukarıda yer alan bilgiler ekseninde, ABD ve Orta Doğu arasında bu anlamda bir ticari ilişki olup olmadığına bakılırsa, ABD üretiminden arta kalan petrol ihtiyacının yaklaşık %21,66'sını¹⁴ MENA ülkelerinden ithal ettiği görülmektedir (BP, 2016: 18). BP 2016 verilerine göre; dünyada üretilen ispatlanmış doğalgaz miktarının %5,2'sine sahip olan ABD, dünya doğalgaz üretim miktarının %21,4'üne sahipken, tükettiği doğalgaz miktarı %22,7'dir. Burada tüketimden kaynaklanan doğalgaz ihtiyacının %1,62'sini Orta Doğu'dan karşılamaktadır. Kömür açısından ABD dünya ispatlanmış rezervlerin %26,6'sına sahipken, dünyada kömür üretim miktarının %12,9'unu karşılamaktadır ve dünya kömür tüketim miktarının %11,7'sini tek başına

gerçekleştirmektedir. Bu alanda dış ülkelere bir bağımlılığı bulunmamaktadır. Ayrıca ABD dünyada en fazla nükleer enerjiyi kullanan ülke konumundadır. Dünyada var olan nükleer enerjinin %33,1'ine sahiptir. Dünyada nükleer enerjinin yanı sıra yenilenebilir enerjiyi de en fazla kullanan ülke durumundadır.

Bu bilgiler çerçevesinde, ABD'de üretilen ve tüketilen petrol miktarı arasında kalan boşluk azımsanmayacak kadar büyük orandadır. ABD'nin petrol tüketimi, AB petrol tüketimi veya Asya-Pasifik ülkelerle eşdeğerdir. Böyle bir durumda petrol fiyatlarında yaşanacak 1 dolarlık düşüş/artış ABD ekonomisine milyarlarca dolar girdi/çıkış sağlamaktadır. ABD 1973'te yaşanan petrol şoku dönemine göre Orta Doğu petrolüne bağımlılığı iki kat artmıştır (Arı, 2014: 380-388). Petrol ve doğalgaz ihtiyacının sırasıyla %22,7-%1,62'sini Orta Doğu'dan ithal etmesi bu bölgenin ABD için ne kadar önemli olduğunu açık bir göstergesidir.

3.1.2. Sovyetlerden Rusya'ya Orta Doğu ve İlişkiler

Soğuk savaşın sona ermesinin ardından ve doğu-batı bloğunun yıkılmasının ötesinde daha spesifik bir jeopolitik değişim yaşanmıştır. Bu spesifik değişim Rusya'nın stratejik olarak adlandırılan çekilmesidir. Bu çekilişin birçok nedeni bulunmaktadır. Bunlar; uluslararası alanda askeri rolünün gerilemesi, coğrafi olarak daralması ve 1991'in sonlarında olduğu gibi Orta Doğu'nun terk edilmesinin verdiği sonuçtu. Yaklaşık iki yüzyıldır ilk defa Rusya'nın Orta Doğu ile ortak bir sınırı kalmamıştı (Halliday, 2005: 135). Bu anlamda soğuk savaşın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması Rusya'ya maliyeti yüksek olmuştur.

Rusya, bir zamanlar Sovyet Birliği'nin sahip olduğu yaptırım gücü kadar bir etkiye sahip değildir. Bu anlamda kendi sınırları dışında

resmi makamlarca açıklanmadığından fazla detaya girilememiştir.

¹⁴ Bu oran BP verilerinden yararlanılarak, Kuzey Afrika ülkeleri ve Orta Doğu (MENA) temel

alınarak yazar tarafından ortaya konmuştur. Bu durum doğal gaz ithal oranı içinde geçerlidir.

yaşanan değişikliği veya olayları etkileme kapasitesi Sovyetlere nazaran sınırlıdır. Rusya'nın Orta Doğu'ya yönelik bugünkü politikası, Kremlin'e uzun yıllar rehberlik eden, ideolojik ittifakı olan Soğuk Savaş'ın "sıfır-toplam"¹⁵ düşüncesinden çok uzaktadır. Rusya için; Orta Doğu, giderek daha fazla Rusya'nın nüfuz edebileceği bir alan haline gelse de birincil endişe kaynağı değildir (Bourtman, 2006: 1). Sovyetler Birliği'nin ardından, Rusya Batı Avrupa ülkeleri (Almanya, İngiltere, Fransa) gibi daha politik bir ilişki içinde olan ülke haline bürünmüştür. Bu durumun yansıması olarak geçmişte bu bölgede stratejik rolü olan Arap ülkeleri tekrar bölgede rol kapma çalışmasına giriştiler. Tüm bu gelişmelere rağmen Rusya bu bölgede önemini ve etkisini hala korumaktadır (Haliday 2005: 136-137).

Rusya için, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte ortaya çıkan ekonomik sıkıntılarda, petrol ve doğalgaz rezervleri ekonomik kaynak olmuştur. Rusya enerji alanında OPEC'le rekabet halinde olmuş ve pazar hacmini genişletmiştir. Örneğin, OPEC ülkeleri % 40 olan Avrupa pazarını yarı yarıya Ruslara kaptırmışlardır. Rusya'nın geri kalmış teknolojisi ve uluslararası arenada askeri gücün haricinde rekabet gücünün zayıflığı, Rusya'yı petrole ve doğalgaza dayalı bir ekonomik düzene itmiştir. Rusya'nın şu andaki en önemli politikalarından biri petrol fiyatlarının yüksek tutulmasını sağlamak ve fırsatları değerlendirerek petrol piyasasındaki yerini büyütmektir (Gürbüz, 2015: 137-138). Rusya günümüzde bölgedeki geleneksel rolünü, *savunma sanayisinde ihracat hacmini genişletmek* olarak sürdürmeye odaklanırken, aynı zamanda Rus şirketlere yeni pazarlar açmaya odaklanmıştır. 2005 yılında Putin'in Orta Doğu'da yaptığı bir takım temaslar ve ziyaretler esnasında yanında yer alan kabilesinde Rus savunma sanayi ihracatçılarının olması bu alanda çalışmalarına önemli bir örnek teşkil etmektedir. Ayrıca silah ticaretinin yanı sıra

Rus şirketlerinin enerji sektöründeki rolünü genişletmek için önemli girişimleri bulunmaktadır (Bourtman, 2006: 1-2).

Rusya, BP verilerine göre ispatlanmış petrol rezervleri bakımından dünyada bulunan rezervlerin %6'sına sahiptir. Dünyada üretilen petrolün %12,4'ü Rusya tarafından sağlanmaktadır. Dünyada petrol tüketim oranı ise %3,3'tür. Dünyada ispatlanmış doğalgaz rezerv oranı %17,3'ü ve dünyada üretilen doğalgazın %16,1'ini karşılamaktadır (BP, 2016: 9-18). Bu bilgiler ışığında enerji açısından dışa bağımlılığı pek söz konusu gözükmemektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Orta Doğu kavramının pek eski bir kavram olmadığı anlaşılacakla birlikte, Orta Doğu'nun ismi geçmişten günümüze çeşitli türevleriyle birlikte ayrı ayrı ele alınmıştır. Bu durumun Orta Doğu'da yaşanan savaşlar, dini nedenler, enerji kaynakları, geçiş yolları gibi çeşitli etmenlerden kaynaklandığı görülmüştür.

Orta Doğu ve MENA'nın kapsam olarak, literatürün çoğunda aynı ülkeleri temsil ettiği görülmüş fakat isim olarak farklılaşmıştır. Orta Doğu söylemleri sadece coğrafi olarak görülmemekte, hatta bazı tanımlardan anlaşılacağı üzere; enerji, tarih ve politik anlamda tasvirleri değişebilmektedir. Bu bölgeye günümüzde enerji ağırlıklı olarak bakıldığından dolayı Orta Doğu/Geniş Orta Doğu ve MENA aynı bölgeyi temsil eden eş anlamlı iki isim olarak ortaya çıkmaktadır.

EIA raporunda, dünyada gelecek yıllarda en fazla üretimi artan enerjinin yenilenebilir enerji olacağı görülmektedir. Burada yapılan analizde gelecek yıllarda doğalgaz tüketim eğilimi yılda %1,6 arttığı görülmektedir. Sıvı yakıtlar dünya enerji tüketiminde en fazla paya sahip olduğu ortaya çıkmakla birlikte gelecekte (2012-240) bu payın azalması tüketimde liderliğine

¹⁵ Sıfır-toplam, bir ülkenin kazanç ya da kayıplarının toplamı, rekabet ettiği ülkenin kazanç veya kayıplarının toplamına eşit olması durumudur.

etkilememektedir. Sıvı yakıt dünyada en fazla ihtiyaç duyulan enerji kaynağı olması sebebiyle Orta Doğu'nun önemini artmaktadır.

Orta Doğu ülkelerinde ispatlanmış rezerv oranı %47,7'dir fakat BP raporunda yer alan Orta Doğu ülkelerine, Cezayir, Mısır, Libya, Sudan ve Tunus da eklenirse bu oran %51,7'ye çıkmaktadır (Geniş Orta Doğu/MENA). Petrol üretim miktarının %35,1'ini MENA ülkeleri karşılamaktadır. Dünya petrol rezervinin yarısından fazlasına sahip olan ve dünyadaki üretimin %35,1'ini gerçekleştiren MENA ise %11,3'ünü tüketmektedir. Burada ortaya çıkan enerji fazlası ihraç edilmektedir.

Orta Doğu petrol ve doğalgaz bakımından dünyanın en zengin bölgesidir. Bu nedenle gelişmiş ülkeler ve bu gelişme sonucu enerjiye bağımlılığı artan ülkeler politikalarını buraya yönlendirmekle kalmamış, bu bölgedeki enerjinin korunması ülkelerin en önemli gündem maddesi haline gelmiştir. Bu durumun en önemli iki örneği

olan Rusya ve ABD, bu bölgede politik bir savaş yaşamıştır.

ABD'nin enerji anlamında buraya bağımlı olduğu gözükmemektedir. Gelecekte ekonomik büyüme ile birlikte bu bağımlılığın süreceği öngörülmektedir. Bunun neticesinde bu bölgede hakimiyet kurma çabaları artmakta ayrıca bu bölgeye lider olacak ülkenin kendi tarafında olmasını istemektedir. Rusya'nın bu bölgeye enerji anlamında ihtiyacı gözükmemekle birlikte, Irak'tan ucuz petrol alıp sattığı bilinmektedir. Bunun haricinde bu bölgeye, ABD'ye göre daha yakın olduğu coğrafi bir gerçektir. Bu bakımdan bu bölgeyi ABD'nin politika eksenine bırakmayacağı aşıkardır. Ayrıca Rusya bölgede savunma sanayi ticaret hacmini genişletmek istemektedir.

Hem enerji anlamında hem de siyasi anlamda, gelecek bakımından enerji zengini olan Orta Doğu için işler iyi gözükse de bu bölgede yaşanan siyasi krizler ve bölge üzerinde olan çıkar çatışmaları, bu coğrafyada bulunan ülkelerin gelişmesini engellemektedir.

EK'LER

EK 1: Texas Üniversitesi Kütüphanesinde yer alan Orta Doğu haritası

http://www.lib.utexas.edu/maps/middle_east_and_asia/middle_east_pol_2013.pdf (27.12.2016).

EK 2: World Atlas'ta yer alan Orta Doğu haritası

<http://www.worldatlas.com/webimage/countrys/melargez.htm>

KAYNAKÇA

1. ALTAY, H., & Nugay, U. (2013). *Orta Doğu Bölgesi Enerji Kaynaklarının 21. Yüzyıl Dünya Ekonomisi İçin Stratejik Önemi*. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2013(15) sf (1-35).
2. ARI, T. (2014). *Geçmişten günümüze Orta Doğu: Siyaset, savaş ve diplomasi* (6.baskı: Kasım 2014.). Osmangazi, Bursa: Dora Basım Yayın.
3. BP; (2016a), Statistical Review of World Energy, <http://www.bp.com/content/dam/bp/pointerpoint/energy-economics/statistical-review-2016/bp-statistical-review-of-world-energy-2016-full-slidepack.ppt>
4. BP; (2016b), Statistical Review of World Energy <https://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2016/bp-statistical-review-of-world-energy-2016-full-report.pdf>
5. BOURTMAN, İ. (2006). “Putın And Russia’s Middle Eastern Policy” Middle East Review of International Affairs, Vol. 10, No. 2.
6. COŞKUN, U. (2012). *Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye*. Editör: U. KESER, Dünyanın Kaynayan Kazanı Ortadoğu, içinde (s. 72-84). Ankara: [yayımlayan yok].
7. DURSUN, D. (1995). *Ortadoğu neresi*. Türbe, İstanbul: İnsan Yayınları.
8. FATTOUH, B., and Laura, E, K., (2015). *A Brief Political Economy of Energy Subsidies in the Middle East and North Africa*. Oxford: The Oxford Institute for Energy Studies.
9. GÜRBÜZ, V, M. (2003). ‘Petrol, Petrol Politikaları ve Ortadoğu; Global Politikaların Bölgesel Yansımaları ve Irak Savaşı’ Avrasya Dosyası, Cilt: 9, Sayı:5, ss. 133-169, Bahar, Enerji Özel Sayısı. ASAM Yayınları, Ankara.
10. HALLIDAY, F. (2005). *The Middle East in international relations: Power, politics and ideology*. Cambridge [u.a.: Cambridge Univ. Press.
11. International Energy Agency (IEA). “*World Energy Outlook 2016 With Projections to 2040*”, Independent Statistics & Analysis U.S energy Information Administration DOE/EIA-0484(2016) I May 2016 Washington www.EIA.gov/forecasts/ieo
12. İDRİSOĞLU, R. E. (2010)“*Rusya’nın ve ABD’nin SSCB Sonrası Ortadoğu Politikası*”, Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi,
13. İYİGÜN, İ. (2003). *Devleşen yeni Ortadoğu ve kabaran iştahlar*. Ankara: Bilim ve Sanat.
14. KOÇKUZU, V. (2012). *Ortadoğu’da ABD ve İran Üzerine Kehanetler*. Editör: U. KESER, Dünyanın Kaynayan Kazanı Ortadoğu, içinde (s. 211-214). Ankara: [yayımlayan yok].
15. LAURA E, K. 2(014). *A Roadmap for Renewable Energy in the Middle East and North Africa* . Oxford: The Oxford Institute for Energy Studies.
16. MANSFIELD, P., Pelham, N., & Yolsal, Ü. H. (2012). *Ortadoğu tarihi* (1.baskı.). İstanbul: Say Yayınları.
17. MUTLU, M. K., Taş, R., Akpınar, M., & Turgut Özal Üniversitesi. (2012). *Orta Doğu raporu*. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları.
18. PEKER, E. (2012). *ABD-İran ilişkilerinin Türkiye’ye yansımaları*. Editör: U. KESER, Dünyanın Kaynayan Kazanı Ortadoğu, içinde (s. 72-84). Ankara: [yayımlayan yok].
19. RATNER, M., Glover, C. (2014). *U.S. Energy: Overview and Key Statistics*. Congressional Research Service; <https://fas.org/sgp/crs/misc/R40187.pdf>
20. WEF, The Global Competitiveness Index,2014–2015: <http://www3.wef.org>

weforum.org/docs/gcr/2015-2016/
Global_Competitiveness_Report_
2015-2016.pdf

21. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5863f6282c1b86.78631163, (erişim tarihi; 28.12.2016).
22. <http://data.worldbank.org/region/middle-east-and-north-africa>
23. <http://www.worldatlas.com/webimage/countrys/melargez.htm>
24. http://www.lib.utexas.edu/maps/middle_east_and_asia/middle_east_pol_2013.pdf (27.12.201